

УДК 821.161.2-93.09 Винниченко

МАРИНА ВАРДАНИАН

м. Кривий Ріг

maryna.vardanian@gmail.com

УКРАЇНА НА РОЗДОРІЖЖІ: ЕКСПАТРІАНСЬКИЙ ЦИКЛ ОПОВІДАНЬ «НАМИСТО» В. ВИННИЧЕНКА В КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ 20-х рр. ХХ ст.

У статті розглядається емігрантський цикл оповідань Володимира Винниченка «Намисто» у контексті радянської літератури 20-х рр. ХХ ст. Визначаються дві моделі комунікації. Радянська – пов'язана з реалізацією у «дитячих» творах ідеологічних схем, визначених тогочасною державою. Читач розглядається як такий, що має засвоїти готові істини. У Винниченка реалізується інша комунікативна модель, що передбачає стратегію відкриття психологічного світу дитини. Відповідно його читач (як дитина, так і дорослий) є шукачем істини.

Ключові слова: Винниченко, оповідання, дитяча література, комунікативна модель, радянська література.

У 20-х рр. ХХ ст. відбувалися не прості політичні процеси в Україні, що позначилися на двоколії розвитку літератури зокрема. Україна на роздоріжжі: «яким шляхом рухатися?», «які ідеали сповідувати?», «яких моральних цінностей дотримуватися?». Всі ці питання, а також жанрово-тематичного діапазону та ролі літератури у вихованні молоді стали на вістрі дитячої літератури, яка в ХХ ст. зазнала стрімкого розвитку.

Література для дітей і про дітей 20-х рр. ХХ ст. була відмінною в еміграції та на радянських теренах. Різнилися вони як у висвітленні певних тем, так і відтворенні світу дитинства. Отож, метою цієї розвідки є вивчення комунікативної моделі Винниченкових оповідань збірки «Намисто» у контексті літератури для дітей та юнацтва 20-х рр. ХХ ст. Розгляд творчості письменника в комунікативному аспекті дає змогу не лише відкрити нові горизонти літературознавчих досліджень, а й виявити авторський погляд на проблеми спілкування та наблизитися до розуміння творчості письменника загалом.

У топосі сьогоденних досліджень не останнє місце посідають оповідання В. Винниченка для дітей і про дітей, які розглядаються у різних аспектах: автобіографічному (В. Панченко), психоаналітичному (В. Марко), краєзнавчому (О. Гольник), екзистенційному (Н. Заверталюк), психопоетичному (С. Михи-

да), лінгвістичному (В. Дмитрук, Н. Задорожна), поетикальному і психологічному (А. Гурбанська, Л. Малець, С. Присяжнюк, О. Чепурко), наратологічному (С. Присяжнюк) та ін. Як бачимо, діапазон досліджень оповідань В. Винниченка широкий, а перелік науковців означений лише пунктирно. Це дає змогу вести мову про нагальність обраної теми, зумовлену відкриттям нових обріїв у вивченні малої прози про дітей В. Винниченка. До актуальних чинників нашого дослідження слід зарахувати і методологічний інструментарій – комунікативний підхід, до якого долучаємо текстуальний і порівняльно-історичний.

Звернення до «дитячого» циклу оповідань «Намисто», написаного В. Винниченком в еміграції упродовж 1922–1929 рр., зумовлено практичною потребою у всебічному висвітленні процесу літератури для дітей і юнацтва 20-х рр. ХХ ст. Адже «дитячі» доробки письменників-експатріантів, зокрема В. Винниченка, О. Олесь, С. Черкасенка, К. Перелісної, Б. Лепкого та ін. викинуті з літературно-культурного процесу вказаного періоду, розглядаються здебільшого відірвано від контексту або дотично до видання їхніх перших творів. Такі рефлексії спричинені потребою у створенні фундаментальних праць, у яких би всебічно, всеохопно і, головне, сучасно розглядалися історичні та культурні обшири розвитку літератури для дітей і

юнацтва, презентувалися видатні «дитячі» письменники та осмислювалися їхні твори.

Оповідання збірки «Намисто» В. Винниченка розраховані на різновікового читача. Письменник звертається до образів сільської та міської бідняцької дітвори, сиріт, вивчає соціальний статус дітей у суспільстві, їхні долі, побут, стосунки. На художньому пізнанні дитячого світу позначилися процеси поч. ХХ ст. Як це бачимо у творах малої форми С. Васильченка, П. Панча, А. Головка, О. Копиленка, І. Микитенка, І. Сенченка, І. Ковтуна, в яких представлені суспільні рефлексії світу дитинства. Проте концепції адресатів оповідань В. Винниченка і творів тогочасної малої прози, присвяченій дитинству, не однакові.

Оповідання С. Васильченка «Приблуда», П. Панча «Біленький фартушок», А. Головка «Пилипко», «Червона хустина», «Дівчинка з шляху», О. Копиленка «Юра» найбільш презентабельні у тогочасній прозі, що характеризується пошуками і вихованням власного читача. Насамперед тематику творів 20-х рр. визначають події громадянської війни і революційної дійсності, для якої найбільш придатним були короткі епічні жанрові форми – оповідання. Червоною ниткою у творах проходять дві основні теми – героїзму дітей у роки громадянської війни та ліквідації дитячої безпритульності. Так оповідання «Біленький фартушок» П. Панча, «Пилипко», «Червона хустина» А. Головка, «Юра» О. Копиленка визначає тема становлення характеру дитини у драматичних умовах громадянської війни.

До другої теми одним із перших звернувся С. Васильченко в оповіданні «Приблуда», учитель за фахом, який працював у дитячих притулках, не з чужих слів знав про проблеми дітей-сиріт. У творі картини існування дітей пройняті трагічним пафосом: замість тридцяти дітей, там дев'яносто, немає ні білизни, ні чобіт, ні їжі. Попри непрості умови дітлахи бешкетують, лінуються, згуртовуються, протистоять одне одному, не слухаються і допомагають. Настрої і переживання своїх маленьких героїв автор уяскравлює образами природи. Проте позначилось на письменнику й віяння часу: ідеалізовано подано кінцівку твору про дітей як «майбутніх зірок нового життя».

Ця ж тема, але з бадьоро-оптимістичним пафосом, розкривається у творі А. Головка «Дівчинка з шляху», де автор намагається пояснити причини явища безпритульності дітей (голод, розруха, безробіття, соціальне розшарування), а існування маленьких діточок у притулку розкривається як соціалістична ідилія: держава дбає про своїх дітей, які знаходять своє щастя у дитячих будинках.

У цілому образи дітей малої прози 20-х рр. несуть позитивний заряд, вони схематично-символічні, а їхні характери обумовлені соціальними протиріччями і підпорядковані розкриттю дидактичної ідеї. Так в оповіданні «Червона хустина» А. Головка бачимо, що дітей втягнуто у класове протистояння через образи Оксани (її батьки за «наших») і Марійки (її родина за «їхніх» – пана і царя). А маленькі герої Пилипко з одноіменного оповідання А. Головка і Явдошка П. Панча («Біленький фартушок») допомагають партизанам і «червоним». Діти постають як герої, подвижники, мрійники у світле майбутнє, що формувало образ людини-патріота нової країни. У такому становленні не останнє місце займала роль старшої людини – батька у «Пилипку», матері у «Біленькому фартушку», вчительки Параски Калістратівни у «Приблуді», дяді Яші з ком'ячейки у «Дівчині з шляху», які репрезентують громадянські погляди і переконують дітей у правильності своїх позицій.

Певно, що письменники не прагнули розкрити психологію дитини у тяжкі роки війни, їхній внутрішній стан. Адже, здебільшого діти в оповіданнях сприймають події так, як говорять їм дорослі. Така стратегія позначилась на стильовій манері оповідань: увага до подій, соціальних протиріч, а не внутрішніх станів, домінування ідеологічного чинника і соціального конфлікту, полярність персонажів («наші» / «їхні», «червоні» / «білі»), бадьорий-емоційний тон розповіді, короткі діалоги дорослого з дитиною на соціальні теми. Ідеї становлення нових взаємин і нової моралі у дитячому середовищі, показ нових методів навчання і виховання дітей нової держави, утвердження почуття громадянського обов'язку, патріотизму, вияви колективізму визначають відкриту дидактичну спрямованість оповідань для дітей і про дітей 20-х рр. ХХ ст.

У такий спосіб, за слухним спостереженням О. Сінченка, пошуково-творчий характер взаємодії автор і читач змінювався принципами нормативності: читачеві нав'язувалися певні ідеологічні схеми, виходячи з класового тлумачення [4].

У В. Винниченка комунікативна парадигма є іншою, відповідно несхожою є і концепція адресата. У намірах відповідати своїми оповіданнями рівню свідомості уявного читача, який у перспективі мав би вступити в комунікацію з текстом, письменник вдавався до різноманітних комунікативних стратегій, що виокремлюються на рівні жанру, розкритті теми, образів дітей.

Насамперед найголовнішою комунікативною стратегією у В. Винниченка є жанр оповідання, який зумовлює відповідні проєкції автора на образ уявного читача, за виразом М. Бахтіна, «типову концепцію адресата, яка визначає його як жанр» [1, 421]. Власне, вибір жанру оповідання для дітей і про дітей, а не повісті, яку В. Винниченку пропонувало написати видавництво «РУХ», зумовлений горизонтом авторських сподівань, який проєктувався на двох рівнях: змістовному – у схопленні найсуттєвішого, найзначнішого у житті дітей, та формальному – внесенні образу дитини у динамічний, пригодницький і напружений сюжет, чіткості композиції, короткому обсязі, легшому для дитячого сприймання, синтезі пригодницьких, соціально-побутових і психологічних жанрових рис. У поєднанні цих складників мало відбутися адекватне сприймання тексту юним реципієнтом.

До жанрової модифікації додаються власне тематичні, коло яких в оповіданнях В. Винниченка розширюється. Автора цікавлять теми дитячого сприйняття світу, його відкриття, набуття досвіду через гру, пригоди, ризик і межові ситуації. У такий спосіб письменник розкриває процес самоствердження дитини, а психологічна складність у розкритті образів, що зумовлена глибинним усвідомлення дітей самих себе й своєї ситуації, відкриває широке поле для їх сприйняття та інтерпретації.

Образи дітей у В. Винниченка зображені на тлі суспільних проблем кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Звернення митця до цього періоду

є не випадковим. У складних перипетіях минуло дитинство самого письменника, який на собі відчув соціальне гноблення і духовне непорозуміння. Його оповідання заряджені автобіографічними моментами, а провідні характерологічні риси образів дітей проєктують на постать Винниченка-дитини. У такий спосіб через проєкції дитячих вражень самого письменника (соціального середовища, моралі вулиці, кола друзів і динаміки стосунків у дитячій групі) на героїв оповідань, як твердить С. Михида, знімалося непорозуміння між дорослим і дитиною [3, 116]. Адже його оповідання, за виразом дослідника, стали продуктом «власної пам'яті», а не тільки витвором уяви дорослої людини.

В оповіданнях збірки «Намисто» перед нами постає образ дитини – допитливої, бешкетника, повноцінної самотності, яка має свої переживання і страхи, до яких дорослим здебільшого не має діла. Вже самі назви, які походять від народних пісень, виконують, за слушною думкою С. Михиди, «роль психологічного супроводу, який допомагає герою усвідомити власне переживання й душевні порухи оточуючих» [3, 136]. У такий спосіб автор ставить проблеми дитинства у соціально-недосконалому, духовно зuboжілому, абсурдно пригніченому світі дорослих.

Так в оповіданні «Віють вітри, віють буйні...» через образи панича Гриня і наймички Саньки-Рябухи письменник акцентує, що соціальні контрасти мають відбиток у дитячому світі, дитячій психіці. Проте сумна «казка» Саньки про саму себе змінює внутрішній світ хлопця, який переживає почуття розгубленості і жалості до наймички. Кульмінаційним моментом у творі є сльози Гриня як своєрідний катарсис, очищення, спокута. Він усвідомлює, що ставився до наймички негідно. Широ звучать його слова: «Я буду любити тебе, Саню» [2, 17]. Діти порозумілися. Вони забувають про лихо, негаразди і мирно засинають на одній подушці. Так відбулося зрушення соціальних кордонів, бо головні герої – діти, які здатні знайти спільну мову. Соціальна дійсність, з її жахливими реаліями – сирітством, бідністю не стала на заваді дитячому спілкуванню. Автор підводить до думки, що попри соціальне розшарування, духовну

розбещеність, у дитячих душах від початку закладені зерна добра.

Через межову ситуацію пізнає дорослий світ Зінь з оповідання «Гей, хто в лісі, обізвися», який переживає страх бути покараним за спокусу з'їсти Великодню паску. Страх Гриня має реальне підґрунтя: його утіленням є безхатко Корчун – «справжній і страшний бог кари та заборони» [2, 30]. Вбивство «бога» викликає у Гриня сум, тяжкість і непорозуміння, що супроводжуються слізьми як своєрідними щаблями до набуття життєвого досвіду у жорстокому дорослому світі.

Екзистенція страху у сироти Льоні з оповідання «Та немає гірш нікому...» має іншу природу. Вона полягає у нерозумінні дорослими, його дядьком і тіткою, внутрішнього світу племінника: прагнення у праві вибору спілкування і самореалізації. У таких проявах хлопця рідні люди жорстоко морально і фізично знущуються над ним. І знову ж таки автор зображує дитячі сльози – «гарячі-гарячі та жалібні» як усвідомлення Льоні безвихіддя свого становища, розчарування у дорослому світі.

Утвердження дитиною своєї самості у світі дорослих розкривається через ризиковані ситуації в оповіданнях «Ой випила, вихилила...» та «За Сибіром сонце сходить...». У першому творі головна героїня Ланка укладає парі, що відріже гудзик у генерала, аби отримати цербер для своєї хворої мами. Реалізуючи замислене, дівчина тим самим зміцнює у дитячому середовищі свій авторитет, лідерство, відвагу, наполегливість, безстрашність, а у дорослому – свою значимість, коли близька людина занедужує.

У другому оповіданні («За Сибіром сонце сходить...») хлопці Михась і Гаврик тікають із дому, аби стати месниками як Кармелюк. Такий ризикований вчинок – то втеча від дорослих, їхніх сварок і ляпасів. Але дитячу мрію про свободу, щастя, благородство, справедливість спіткало глибоке розчарування. Їх пограбовано і побито безхатками-злodingам на смітнику. У відкритті такого боку дорослого життя, рідні розкриваються для дітей в іншому світлі, а їхнє піклування викликає сльози як усвідомлення потрібності одне одному.

Близнята Івашко і Любка, які стають героя одразу двох оповідань «Гей, не спить-

ся...» та «Гей, чи пан, чи пропав» пізнають світ через гру і розваги. Малі бешкетують і вдома, і в школі, і на вулиці. Із заможним паничем Льонькою вони укладають парі на голубник, який дівчора врешті-решт збудувала. Їхня наполегливість, винахідливість, кмітливість, азартність у реалізації поставленої мети знайшла підтримку у дорослих. Через спілкування у своїй дитячій групі та з дорослими діти набувають життєвий досвід.

Розкриття внутрішнього світу і характерів героїв відбувається і через авторську розповідь, невласне пряму мову, внутрішній монолог, плин свідомості. У такий спосіб діти пізнають власну сутність і дорослий світ. Тим самим В. Винниченко, на відміну від попередньо проаналізованих письменників, не висуває на перший план соціалізацію дитини. У цьому намірі письменник відмовляється від прямого повчання, а дитину робить співучасником у житті своїх маленьких героїв. Така комунікативна тактика закладена в оповіданнях В. Винниченка: через співпереживання юний читач має ідентифікувати себе з героями творів. У такий спосіб письменник намагався стимулювати творчий потенціал читача, який мав стати самостійним співрозмовником у складному дискурсі про взаєморозуміння, взаємодопомогу, жертвність, що і формувало концепцію юного адресата в оповіданнях В. Винниченка.

У той час концепція адресата дорослого читача передбачала творчу інтерпретацію закладеного у текстах змісту. Автор через герменевтичне нанизування спонукає досвідченого реципієнта замислитись над тим, що заважає дорослим розуміти своїх дітей, про зміну у ставленні до дитини, яку слід не пригнічувати, а підтримувати, враховувати її індивідуальність, бажання і переживання. Ймовірно, ці концепції адресата і обумовлювали популярність оповідань збірки «Намисто» у тогочасного читача, який хотів поглянути на проблеми дитинства у такий спосіб.

Підсумуємо сказане. Соціально-історичні обставини визначили зміну комунікативної парадигми літератури для дітей і юнацтва 20-х рр. ХХ ст., яка передбачала чітку орієнтацію на читача та зумовлювала особливий характер авторських стратегій. В оповіданнях

про дітей С. Васильченка, А. Головка, П. Панча, О. Копиленка акценти здійснюються на тематичній модифікації змісту (дитина у роки війни і ліквідація безпритульності), а символіко-схематична образність підпорядкована реалізації дидактичної функції, пов'язаної з нав'язуванням читачу певних ідеологічних схем, що формувало концепцію адресата як сприймача готових істин.

Натомість в оповіданнях В. Винниченка збірки «Намисто» комунікація передбачала не соціалізацію дитини, а відображення світу очима дитини, пізнання нею життя через гру, ризиковані чи межові ситуації. Такі стратегії зумовлювали жанрові і тематичні модифікації, розкриття образів дітей психологічними засобами і різні види нарації, що витісняло дидактичну функцію у пізнанні світу дитинства, розширювало комунікативну ситуацію,

сприятливу для стимулювання творчого потенціалу читача, що формувало концепцію адресата як шукача істини.

Список використаних джерел

1. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / Михайло Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 416—422.
2. Винниченко В. Намисто: оповідання [текст] / В. К. Винниченко / упоряд. Й. Й. Брояк. — К.: Веселка, 1989. — 380 с.
3. Михида С. Психопоетика українського модерну: проблеми реконструкції особистості письменника: [монографія] / С. П. Михида. — Кіровоград: «Поліграф — Терція», 2012. — 352 с.
4. Сінченко О. Горизонт сподівань та його функціонування в літературному процесі (на матеріалі української літератури 20-30-х років ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 [Електронний ресурс] / О. Д. Сінченко. — К., 2006. — Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=417&start=1.

MARYNA VARDANIAN

Kryvyi Rih

UKRAINE IN THE CROSSROADS: THE EXPATRIAN'S CYCLE OF SHORT STORIES «THE NECKLACE» BY V.VYNNYCHENKO IN THE CONTEXT OF THE SOVIET CHILDREN'S LITERATURE OF 20'S IN XX CENTURY

The article deals with the emigrant cycle of short stories «Necklace» by Volodymyr Vynnychenko in the context of the Soviet literature of the 20's in the twentieth century. The two models of communication are distinguished. The Soviet model is associated with the implementation in the children's short stories ideological schemes, defined by the interim state. The reader is regarded as the one who must learn the ready-made rules. Volodymyr Vynnychenko has another communicative model. It is implemented due to involving the strategy for opening children's psychological world. Accordingly, his reader is a seeker of the truth.

Key words: Vynnychenko, short stories, children's literature, communicative model, Soviet literature.

МАРИНА ВАРДАНЯН

г. Кривой Рог

УКРАИНА НА РАСПУТЬЕ: ЭКСПАТРИАНСКИЙ ЦИКЛ РАССКАЗОВ «ОЖЕРЕЛЬЕ» В. ВИННИЧЕНКО В КОНТЕКСТЕ СОВЕТСКОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 20-х гг. ХХ ст.

В статье рассматривается эмигрантский цикл рассказов Владимира Винниченко «Ожерелье» в контексте советской литературы 20-х гг. ХХ в. Определяются две модели коммуникации. Советская – связана с реализацией в «детских» произведениях идеологических схем, которые были определены государством. Читатель рассматривается, как таков, что должен усвоить готовые истины. У В. Винниченко реализуется другая коммуникативная модель, предусматривающая стратегию открытия психологического мира ребенка. Его читатель (как ребенок, так и взрослый) является искателем истины.

Ключевые слова: Винниченко, рассказы, детская литература, коммуникативная модель, советская литература.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2017